

Gücün Coğrafi Bağlamı

Doç. Dr. Muhammed ORAL

2. Baskı

Doç. Dr. Muhammed Oral

GÜCÜN COĞRAFİ BAĞLAMI

ISBN 978-625-7880-02-2
DOI 10.14527/9786257880022

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamuya erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgiler için <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Temmuz 2020, Ankara

2. Baskı: Aralık 2021, Ankara

Yayın-Proje: Nisanur Uzunlu
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.
Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B Çankaya/ANKARA
Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 46661

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Doç. Dr. Muhammed ORAL

2010 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümünden mezun oldu. 2012’de Karabük Üniversitesi Coğrafya Bölümü Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Ana Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2014 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalında “Kümelenme Yaklaşımının Firma Performansına Etkisi: Ankara Ostim Örneği” adlı teziyle yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 2017’de ise Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalında “Enerji Coğrafyası Perspektifinde Türkiye’nin Enerji Politikaları” adlı teziyle doktora öğrenimini tamamlayan yazar, 2018 yılında, araştırma görevlisi olarak görev yaptığı bölüme Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. 2021 itibariyle doçent unvanını alan Muhammed Oral, enerji coğrafyası ve siyasi coğrafya dallarında çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖN SÖZ

Coğrafya, insan ve mekân arasındaki karşılıklı etkileşimleri çeşitli yönleriyle ele alan bir bilim olarak bireylerin yaşadığı çevreyi yerel, bölgesel ve küresel ölçekte anlamasını, anlamlandırmasını ve politika üretmesini sağlar. Coğrafya; fiziki olarak atmosfer, biyosfer, hidrosfer ve litosfer gibi doğal sistemlerin incelenmesi ve bunların insanla ilişkisi; beşeri olarak ise insanın mekânı/mekânları nasıl algıladığı ve kullandığı konularına odaklanır. Esasen coğrafya o denli hayatımızın ayrılmaz bir parçasıdır ki kişiler ya da toplumlar için çoğu kez sıradanlaşmış ve araştırma alanları itibariyle ancak sınırlı bir şekilde konumlandırılmıştır. Jensen'e göre (2017) coğrafya ilgi çekicidir; çünkü o her yerdedir, günlük yaşamımızın ayrılmaz bir parçasıdır. Öyle ki bireyler ya da toplumlar ulusal, bölgesel ya da küresel ölçekte gerçekleşen çeşitli hadiselerin (iklim ve çevre sorunları, mülteci akınları, din/mezhep eksenli sorunlar, siyasi sorunlar, finansın değişen boyutları, yerküreye birlikte uzayın da dahil olduğu enerji, maden ve alan mücadeleleri gibi) coğrafyayla bağlantılı olduğunu kavrayamazlar. Hatta bu durum öylesine ileri boyuttadır ki coğrafya, örneğin siyaset terminolojisinde en fazla kullanılan birkaç sözcükten biri olmasına rağmen bu durum çoğu kez politik bir güç olarak değerlendiril(e)mez. Bu yüzden coğrafya eğitimini sınırlı olarak ancak okul hayatının bir bölümünde almış kişilerin insan ve mekân etkileşimini konu edinen bu bilimi yaşamının her anında kullanabilmesi imkân dahilinde görünmemektedir. İşte devletlerin bir bilim olarak beşeri ve fiziki unsurlarıyla coğrafyadan faydalananarak refah bir toplum yaratması ancak kişilere ya da toplumlara sıradan gelen bu bilimin öğretilmesiyle mümkün olabilmektedir. Blijé göre (2019) coğrafya bilgisi tek başına çözüm olmasa da çözüm de coğrafyasız olmaz.

İnsanlık uygarlık tarihinden daha derin bir geçmişe sahip olan coğrafi algı ve bilgi, tarihin her döneminde toplumların ve devletlerin varlığını, gelişimini dolayısıyla kaderini tayin etmiştir. Çünkü coğrafya nerede, niçin ve nasıl sorularına odaklanarak bilimin temel dinamiğini teşkil eden bir düşünsel sorgulama yaratmıştır. Bu anlamda sahip olduğu coğrafyanın niteliklerini bilen ve bu coğrafyayı en rasyonel biçimde kullanabilen ülkeler daima güçlü konumda olmuşlardır. Yalnızca tarihi dönemler içinde değil günümüzde de coğrafyadan en iyi şekilde yararlanan ülkeler gelişmiş toplumlar olarak öne çıkmaktadır.

Ön sözün nihayeti olarak, akademik bilgi birikimi ve deneyimleriyle bana her daim destek olan hocam Prof. Dr. Ünal Özdemir'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kitaptaki dipnotların da göz ardı edilmeden okunması elde edilecek kazanımları artıracaktır. Saygılarımla.

GİRİŞ

Coğrafya, oldukça kapsamlı bir bilim alanı olması ve bu sayede çok çeşitli araştırma sahalarına imkân sunan bir laboratuvar niteliği taşıması sebebiyle bilimler arasında özel bir yere sahiptir. Birçok bilim alanı gibi coğrafyanın epistemolojik tarihi de Antik Yunana uzanmaktadır. Bilimsel bilgi anlamında coğrafya bu dönemde önemli bir bilgi birikimi elde etmiştir. Ancak coğrafya diğer bilimlerden farklı olarak medeniyetten de evvel insanlığın tarihiyle eşdeğer şekilde sorgulama ve merak motivasyonu ile ortaya çıkmış en eski temel bilgi alanıdır. Prehistorik devirlerden itibaren insanın mekânı/yer yüzünü merak etmesi (yeni yerleri keşfetme/sahiplenme/hakimiyet kurma isteği), doğal çevre üzerinde yaşamını idame ettirecek gıda ihtiyaçları ile barınma zorunluluğunun bir getirisi olarak mekânı koruma arzusu, güç sağlama amacı ve aracı olarak çevreyi/mekânı kullanması, devlet yapısının oluşumu/örgütlenmesi için toplumsal birliktelik ve bir aradaki insanların mekânla ilişkisi (etkilemesi-etkilenebilmesi) gibi sebepler bir bilim olarak coğrafyayı şekillendirmiştir.

Jeopolitik özelinde ise Batı eliyle gerçekleşen Coğrafi Keşifler ve sonrasında Sanayi Devrimiyle birlikte toplumlar arası ilişkiler ile dünya ekonomik sistemi radikal bir değişime uğramıştır. Bunun sonucunda artan küresel hegemonya ve güç mücadeleleri coğrafyaların sınırları ile niteliğini de değişime uğratmış ve mekân üzerinde etkili olma/kullanma/hakimiyet sağlamaya dair jeopolitik bağlamda düşünmeyi ve hareket etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu durum ise jeopolitik teorilerin üretimini kaçınılmaz kılmıştır.

Diğer taraftan endüstriyel devrimle birlikte artan üretim, gelişen teknoloji ve büyüyen ekonomi fosil enerji kaynaklarının kullanımı ve kontrolünü zorunlu kılmış bu yüzden hegemonya ve güç mücadeleleri için endüstrinin/üretim/modern yaşamın temel girdisi olan enerji her zamankinden daha fazla bir öneme sahip olmuştur.

Bu anlamda tüm ülkeler açısından enerjiye erişim ve enerjinin güvenliği aynı zamanda ulusal güvenliğin bir ayağını teşkil etmektedir. Günümüz küresel dünyasında stratejik bir güç vasıtası olan enerji tüm dünyada jeopolitik deseni de şekillendirmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	v
GİRİŞ.....	vii

1. BÖLÜM

COĞRAFI BİLGİNİN VE DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Coğrafyanın Epistemolojik Tarihi.....	1
Sömürgeciliğin Kurumsallaşması ve Dünya Ekonomik Sisteminin Kökenleri	16

2. BÖLÜM

COĞRAFYANIN SİYASAL YANSIMALARI

Jeopolitiğin Statik Belirleyicileri.....	33
Konum	33
Alan/Genişlik	35
Şekil/Biçim	37
İklim	38
Yeryüzü Şekilleri.....	39
Sınır	40
Yeraltı Kaynakları/Stratejik Nitelikteki Madenler ve Enerji Kaynakları.....	45
Jeopolitiğin Dinamik Belirleyicileri.....	47
Kültür	47
Nüfusun Niteliği ve Yapısı.....	51

Ekonomi	54
Tüm Üretim Süreçlerinde Teknik Güç ve Yenilikçi Kabiliyet.....	57
Askeri Güç.....	59
Siyasi Anlaşmalar	61
Yaşamsal Hakimiyet/Mücadele Alanları Yaratmak: Bazı Jeopolitik Teoriler	65
1990'lara Kadar Öne Sürülen Jeopolitik Teoriler.....	65
Deniz Hakimiyet Teorisi.....	68
Kara Hakimiyet Teorisi.....	73
Hava Hakimiyet Teorisi	76
Yaşam Alanı (Lebensraum)/Pan Bölgeleri Teorisi	78
Kenar Kuşak (Rimland) Teorisi.....	81
SSCB Sonrası Yeni Dünya Düzeninde Öne Sürülen Jeopolitik Teoriler	83
Kültürel Bağlamda Ortaya Atılan Teoriler	84
Tarihin Sonu (ve Son İnsan) Teorisi	84
Medeniyetlerin Çatışması Teorisi.....	87
Medeniyetlerin Bütünleşmesi Teorisi	88
Alan Kazanımına Yönelik Ortaya Atılan Teoriler	89
Eksen Ülkeler Teorisi.....	89
Büyük Satranç Tahtası Teorisi.....	91
Avrasyacılık/Neo (Yeni) Avrasyacılık Teorisi	93
Sanayi 4.0 Çerçevesinde Uzak Hakimiyet Teorisi	97
Türkiye Merkezli Bir Jeopolitik Teori	101
Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi	101
Jeopolitik Kodlar ve Bazı Güncel Jeopolitik Sorunlar	103
Çin'in Yükselişi ve Zaafı	107
Pentagon'un Yeni Yol Haritası.....	111
Türkiye'nin S-400 ve Suriye Meselesi.....	113
Doğu Akdeniz/Kıbrıs, Karadeniz ve Aktörler Arasında Türkiye'nin Konumlanma Sorunu.....	115
ABD'nin İsrail Merkezli Orta Doğu Politikaları.....	125
Küresel Terör ve İstikrarsız Coğrafyalar	128
Jeopolitikte Yumuşak Güç.....	129

3. BÖLÜM

KÜRESEL ENERJİ COĞRAFYASI

Küresel Enerji Jeopolitiğinde Önemli Sahalar	140
Mevcut Durum İtibariyle Küresel Fosil Yakıt Rezervleri	145
Küresel Enerji Güvenliği Sorununun Ortaya Çıkışı ve Enerji Güvenliğinin Belirleyicileri	153
Enerji-İklim İlişkisi	161
Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Küresel Enerji Politikalarındaki Rolü	166
Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yakın Bakış	170
Hidrolik Enerji.....	173
Güneş Enerjisi.....	175
Rüzgâr Enerjisi.....	178
Jeotermal Enerji.....	180
Biyokütle Enerjisi	183
Hidrojen Enerjisi	186
Deniz ve Okyanus Enerjisi (Dalga Enerjisi ve OTEC)	190
Bir Teknoloji ve Bir Enerji Kaynağı Olarak Nükleer Enerji.....	192
Yükselen Enerji Kaynakları Olarak Konvansiyonel Olmayan Enerji Kaynakları.....	198
Enerji Üretimindeki/Teknolojilerindeki Gelişmeler.....	201
Enerji Depolama Teknolojilerindeki Gelişmeler.....	211

4. BÖLÜM

BİR ENERJİ COĞRAFYASI OLARAK TÜRKİYE

Türkiye'nin Jeopolitik Konumu	223
Türkiye Enerji Sektörünün Geçmişten Günümüze Gelişimi.....	228
Türkiye'nin Uluslararası Enerji Sektöründe Hedefi.....	235
Türkiye'nin Nükleer Enerjiye Geçiş Süreci.....	239
Milli Enerji Hedeflerinde Türkiye'nin Linyit Politikası.....	241
Türkiye'nin Enerji Verimliliği Politikaları.....	244

KAYNAKÇA	248
----------------	-----

1. BÖLÜM

COĞRAFİ BİLGİNİN VE DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Coğrafyanın Epistemolojik Tarihi

Bilim, bir amaca yönelik olup çeşitli araştırma metotları kullanılarak bilgiyi ortaya çıkarma sürecidir. Bilim, iki şeyi hedefler. İlk olarak bilim, insanların daha önce erişemediği, deneyimlemediği bir bilinmeyeni ortaya çıkarmayı yani keşfetmeyi hedefler. İkinci olarak ise bilim, halihazırda bilinen bir şeyi; üzerine yeni fikirler sunmak ve araştırmalar yapmak suretiyle geliştirerek daha ileriye götürmeyi hedefler.

Coğrafya, çalışma ve söylem alanları düşünüldüğünde plüralist¹ bir bilimdir. İnsan-mekân dahilindeki tüm inceleme sahaları coğrafyanın konusunu oluşturmaktadır. Bu durum coğrafyacılar gerek teorik gerek mekânsal bağlamda geniş bir laboratuvar imkânı sunarken diğer bilim alanlarıyla da yakın bir temas fırsatı sağlar. Bu

1 Coğrafyanın plüralist bir bilim olmasıyla ilgili A. H. Jensen (2017) şunları belirtmektedir: örneğin, jeologlar kayaçlar, botanikçiler bitkiler, sosyologlar sosyal gruplar üzerinde araştırma yapmaktadırlar. Coğrafi çalışmalar ise her biri bir diğer bilim tarafından ele alınan bir dizi fenomen üzerinde gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda acaba coğrafyacılar her şeyden biraz anlayan ama hiçbir şeyin uzmanı olmayan kişiler midir? Diğer bilimsel dalların bazı temsilcilerine göre coğrafya, bağımsız bir alan olarak varlığını kaybeden ve kendi içerisindeki uzmanlıklara bölünen bilimlerin klasik bir örneğini teşkil etmektedir. Bu durum coğrafyanın büyük bir bilim olmasından kaynaklanan, akademik anlamda uzmanlaşma probleminin bir yansıması olarak ifade edilmiştir. Tarihi gelişimi düşünüldüğünde coğrafyanın bünyesinden birçok bilim alanı çıkardığı görülmektedir.

sayede diğer bilim alanları da coğrafyanın sunduğu sentezci teorik ve uygulamalı bilgiden yararlanma fırsatı bulabilir.

Coğrafyacılar buzullar, kıyı hatları, çöl kumulları, kalker mağaraları, hava ve iklim hatta bitki ve hayvanlarla ilgili araştırma yaparlar. Ayrıca coğrafyacılar şehir planlamasından sınır çizmeye, şarap üretiminden ibadethanelere gitmeye kadar çeşitli insani eylemleri inceler. Bu yönü coğrafyanın en güzel ve güçlü yanındır. Büyük ve harikulade dünyamızda coğrafya bünyesinde incelenemeyecek ne-redeyse hiçbir şey yoktur (Blij, 2019:26).

Tüm dünyada coğrafyanın akademik bir dal olarak ortaya çıkması, coğrafyanın üniversitelerde bölüm kimliği kazanarak ders olarak okutulması sürecine dayansa da coğrafya bilimi tarihsel dönemler içinde çeşitli şekillerde bilimsel, toplumsal önem dahilinde kendisini göstermiş ve yenilemiştir. Ancak coğrafyanın odağında çevre/mekân ve insan² her zaman olmuştur. Coğrafyanın bir bilim

- 2 Coğrafya, insan ve mekân etkileşimine odaklanan bir bilimdir. Dolayısıyla coğrafyanın (fiziki coğrafya da dahil olmak üzere) sosyal bir bilim olarak ifade edilmesi bilimsel dünyada konumlanabilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla coğrafyanın bir kesişimler bilimi olduğu yaklaşımı isabetli bir yaklaşım değildir. Eğer fiziki coğrafya bu bağlamda konumlandırılmayıp bir doğa bilimi olarak konumlandırılırsa bu durum akademik olarak beşeri ve ekonomik coğrafya ile fiziki coğrafyanın ayrı birer bilim alanı olarak varlığını devam ettirmesi anlamına gelir ki bu durumda coğrafya, bütün bir bilim dalı olarak kurumsal yapı anlamında öngörülemez risklerle karşı karşıya kalabilecektir. Fakat lisansüstü eğitimde bilim alanları itibarıyla bu birlikteliği devam ettirme yaklaşımı da mutlak hatalıdır. Çünkü çağdaş beşeri ve fiziki coğrafya alanları araştırma konuları ve yöntemleri bakımından birbirinden tamamen farklıdır.

Coğrafya nedir ve diğer bilimlerden ayrıldığı hususlar nelerdir?; sorularına verilecek cevap birlikte ele almak, ikisini bir arada düşünmek (insan-mekân) şeklinde olmalıdır. Coğrafya, insan ve mekânın karşılıklı etkileşimini araştıran ve bunu yaparken de özellikle dağılışı ilkesini uygulayan bir bilim alanıdır. Ancak bu şekildeki bir yaklaşım coğrafyayı diğer bilimlerden ayıracak ve diğerleri arasında konumlanmasını sağlayacaktır. Aksi halde coğrafya, diğer bilimler arasında kaybolup gitme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Zaten coğrafya bilimi resmi bağlamda olmasa da fiili olarak ikiye ayrılmış durumdadır (Gümüşçü, 2017:187-267). Bu yüzden

olarak anlam kazanması, bu ilişkilerin dönüşmesi ve içinde bulunulan epistemolojik birikime göre anlamlandırılması/analizi/yorumlanmasıyla gerçekleşmiştir. İnsanlar, eski çağlardan beri yaşadığı çevreyi anlamlandırma çabasında olmuştur. *Coğrafya, insanlık tarihiyle eşdeğer bir zamana sahip olması nedeniyle ilk, dolayısıyla en eski bilimdir.*

İnsanlardaki söz konusu merak/sorgulama³, ilgili toplumda bulunan birkaç sorgulayıcı insanın etkisiyle (sinerjiyle) bir bilim kimliği ve paradigması kazanmıştır. Sorgulama/merak duygusunun bir sonucu olarak bulunduğu lokasyonu ve bu lokasyonun ilerisinin/dışının nasıl olduğunu çözümlene amacı taşımışlardır. Bu kapsamda tarih öncesi dönemden itibaren haritalar oluşturmuşlardır. *Dünyanın en eski haritası* olan Çatalhöyük (Konya) haritasının M.Ö. 6500'lere ait olduğu düşünülmektedir. Bu haritada Çatalhöyük'ün yerleşim planı ve Hasan Dağı yer almaktadır. Çatalhöyük'ün dünyada ilk tarım toplumlarından birine ev sahipliği yaptığı ve bu toplumun yerleşik toplum olduğu düşünüldüğünde böyle bir plan haritasının yapılması kültürel ve bilimsel açıdan oldukça önemlidir. Bu durum söz konusu yerleşmede entelektüel bir bilgi birikiminin olduğunun da göstergesidir. Bu bağlamda tarım, yerleşik hayat⁴ ve

bilimsel konu ve yöntemlerdeki farklılıklara rağmen resmi olarak coğrafyanın tek çatı altında varlığını sürdürmesi doğru bir yaklaşımdır. Diğer bilim alanlarından farklı olarak coğrafya ancak lisansüstü düzeyde uzmanlaşmayı mümkün kılmaktadır. Fakat bu uzmanlaşma dahi ancak ana dallar altındaki bir ya da iki alt dalı içerebilir.

- 3 İnsanların yeryüzüne gelişiyle birlikte, yaşadığı çevreyi anlama/anlamlandırma/sorgulama motivasyonları coğrafyanın da insanlık tarihiyle eşdeğer olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çünkü insanlar yaşadığı çevreyi ve bu çevrenin henüz görülemeyen, keşfedilmeyen noktalarını, güneşin doğuşunu batışını, ay'ı hep merak etmişlerdir.
- 4 1995 yılından beri kazısı yapılan (bölgede elli yıldır kazılar yapılmaktadır), 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası Kalıcı Listesine giren Şanlıurfa Göbeklitepe sahası yerleşik hayat-tarım ilişkisi aksine inanç/inanç merkezi yerleşik hayat ilişkisini ortaya koymaktadır. Söz konusu alan, 12 bin yıl öncesine uzanmaktadır.